

nem önéletrajz, de mint ilyen, jól, helyenként izgalmasan megírt dokumentum, és hát, szögezzük le még egyszer, Tolnai „szabályos” regényeinek is sokkalta nagyobb a *kortörténeti*, mint a művészi értéke.

A kötet végén a Tolnai Lajosra vonatkozó legfontosabb irodalom jegyzékét találjuk. Hiányolom, hogy nincs megemlítve Erdei Ferenc kitűnő cikke. (*A magyar úri rend romlásáról*, Kelet Népe, 1941. 1. sz. Ugyanott található, ahol a jegyzékben szereplő Móricz-írás.) Ez annál meglepőbb, mert Erdei — Móricz és Németh László megállapításaival szemben (Móricz pl. Reymontnál is összehasonlíthatatlanul nagyobb írónak tartotta Tolnait) már ekkor józanul ítélte meg Tolnai rangját: „Nem nagy író. Jelentékeny író, érdekes író, csak éppen nem nagy, legfeljebb egy-egy szerencsés lapján majdnem nagy”.

5.

Talán szokatlannak tűnik fel, hogy éppen a *Magyar Klasszikusok* sorozatában meg-

jelent válogatás értékelésekor ismertetőnk szinte csak azzal foglalkozott, miért nem tekinthetjük Tolnait elsődrendű írónak, nagy írónak. Ennek a szempontnak előtérbe helyezésére egyrészt Tolnai írói munkásságának szembetűnő diszharmoniója, másrészt — az előbbtől szinte el nem választhatóan — a realizmus magyar kibontakozásának izgató problémája készített. Elsősorban tehát ehhez a két kérdéshez kívántam hozzászólni, és megragadva a Tolnai-nyújtotta alkalmat — sok mindent nem említve — főképpen a realista alkotói módszer buktatóit, akadályozóit vizsgáltam.

A recenzió szűk keretei közt természetesen inkább csak felvettem, de megnyugtatóan nem fejthettem ki gondolataimat mégis e konkrét írói anyag áttekintése, és az általam fölmutatott néhány észrevétel — úgy vélem — általánosabb és véglegesebb érvényű megállapításokhoz is hozzásegítheti a realizmus magyar vizsgálóit.

Bikácsi László

BAJZA JÓZSEF VÁLOGATOTT MŰVEI

Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959

Irodalomtörténetünk teljes anyagának marxista szellemű értékelése olyan feladat, ahol egy megoldott kérdés számtalan meg nem oldottat vet fel. Irodalmi korszak fordulók jelentőségének meghatározása jelent kétségkívül legtöbbet.

A Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában megjelent, Bajza írásainak legjavát tartalmazó válogatás nagyközönség és irodalomtörténészek számára egyaránt sokatmondó. Tóth Dezső tartalmas, Bajza szinte egész kritikusi írói pályáját elemző bevezető tanulmánya, megállná a helyét önálló Bajza tanulmányként is. Bajzát a XIX. század politikai fejlődésének síkjába állítja és életművét a politika változásával párhuzamosan bontakoztatja ki. Egyetlen szinte fel sem róható hiányossága, hogy a részletkérdések alapos elemzése mögött bűnnek meg az általános érvényű következtetések, a nagy összefüggések. Kiegészítésként, sommás összefoglalóként álljanak itt az alábbi sorok.

A századforduló irodalmi élete nagymértékű kibontakozásának jegyében zajlik le. A kritikus megjelenése nem valami kortól független adottság, tehetség váratlan betörése, hanem reális követelménye egy széleskörű, de irányítás és bírálat nélkül fejlődő

irodalmi életnek. Kritikusi alkat és kor dikálta szükségyszerűség szerencsés egybeesése Bajza pályája.

Lírikusnak indul. Kisfaludy igen tehetségesnek, a magyar dalköltészet leendő nagyjának tartja. Van valami verseiben, ami megragadja ma is az olvasót: a formai és grammatikai tökéletesség. A született lírikus szenvedélye, az egyéniség átütő ereje azonban hiányzik verseiből . . . Lírai ihletője személytelen világfájdalom, eszményképe a nagy német líra, elsősorban Goethe. Legszebb verseiben a példaképek hatása érződik. A „*Borének*” indítása schilleri remniscencia, ritmikailag végig az „*Örömdóda*” pontos mása.

„Boldogok mi, a barátság
Víg seregbe összevont,
Itt borunkat kedvvel isszuk,
Távol elkerül a gond.”

Az igazi lírikus harmadik személyben is saját érzéseit tolmácsolja, Bajza első személyben is személytelen. Verseinek van csillogásuk, de nincs melegük.

Különös módon egészíti ki a lírikust a kritikus. Szokatlanul — lírai énjét is ebben a műfajban éli ki. „Költészetének terméketlen

lágyságát csakugyan különösen egészítette ki kritikai tevékenységének katonás kérlelhetetlensége.” — majd így tovább: „más tekintet nem ismer, mint a maga igazát” — írja róla Szerb Antal. Szenvedélyes, nagyon is személyes-hangú kritikáiban, logikájának tisztaságával, kérlelhetetlenségével pozdorjává zúzza ellenfeleit. Alig tizenhat éves, és megdöbbentő határozottsággal foglal állást irodalmi kérdésekben. Pedig kettős, és rendkívül nehéz feladattal kellett megbirkóznia. A kritikai gyakorlat alkalmazásán kívül neki kellett hazai viszonylatban megteremtenie a kritika teóriáját is. Működését többnyire az elméleti alapvetés jellemzi, de sajnálatos, hogy nem jutott ideje egyes művek részletes elemzésére.

Elképzelése: pallérozott, magas színvonalú magyar irodalom megteremtése, irodalmi reszpublikáé, ahol születési előjogok helyett egyedül az érdem adhat tekintélyt. „Megtanultam igenis a társasági élet viszonyait tisztelni; tudom, hogy ott herceg és gróf, báró és nemes, polgár és paraszt van, mivel tartozom mindenkinek, egyenként és együtt, értem; de értem viszont azt is, s igen jól, hogy ezen tartozás, ezen kötelékek, csak a polgári kör határáig nyúlnak, s ott, hol az írói reszpublika kezdődik, hol a tudományok országába léptünk, hol a társalkodási konvencióknak vége, ezek is megszakadtak. Itt nem, nem születés, nem hivatal többé, egyedül okok, egyedül ész adnak elsőséget; s én ezeknek szoktam, ezeknek tudok tétet és fejet hajtani, s nem semmi auktoritásnak, nem semmi grófi méltóságának” — írja válaszul Dessewffynek, amikor az Döbrentei védelmére kel a conversations-lexiconi pörben.

Társadalmilag sohasem jut el ideáig, de az írói reszpublika követelése mégis az osztályok merev határainak döngetését jelenti.

A következetes polgári magatartást Lessing példája nyomán alakítja ki magában. Aligha találhatnánk a világirodalomban Bajza lelkialkatának megfelelőbb mintaképet. Lessingnek nem csak kritikusai pályája, de emberi magatartása is hatással van Bajzára. Alkotásait a kevesebb tehetséggel, de nagy műgonddal formáló német költő ösztönzi Bajzát is az alkotásra, s egyben levonhatja vele a műalkotásra vonatkozó általános törvényyszerűségeket is, ahol nagyobb szerep jut a műgondnak, mint a tehetségnek. Fialtal fejles hevesen száll szembe a zseni mindenhatóságáról hirdetett, kétségkívül hamis teóriával, de ebben a szembenállásban egyenlő szerep jut a józan következtetésnek és a kínlódas keserűségének. A műgondra irányított figyelem azonban hasznosnak bizonyult kritikai pályáján és lírai próbálkozásai mintegy előiskolái lettek a mélyenlátó kritikának. . . A lessingi szerep azért is szimpatikus Bajzá-

nak, mert a német irodalom kialakulását a kritikának tulajdonítja elsősorban. „A német irodalom talán egyedül maga az, melynek kritika tette le alapjait” s hazai viszonylatban kétségkívül hasonló szerepet szán magának.

Kazinczy minden irógató embert tárt karal fogadó gesztusa után, Bajza kritikai elveinek szigorúsága az irodalmi színvonal emelkedéséhez vezetett. Elveinek következetes megvalósításában kérlelhetetlennek bizonyult. „Igen is, drága Döbrentei Úr, mi pártot formálunk! Mi bátran és tartalék nélkül felszólalunk mindég, valahányszor írói lelketlenséget és gyávaságot látunk; mi csipkedjük, sújtjuk és zúzzuk a féltékenységet; mi nem engedjük meg, hogy az Úr és hasonlói kontárkodjanak, hogy silány mázolásaikkal visszaterítsék a magyar literatúrát azon szép haladásból, melyet Dayka, Virág Benedek, Kazinczy, Berzsenyi, a két Kisfaludy, Kölcey, és Vörösmarty műveik által néhány évtized óta teszen.”

Dessewffynek írott válaszában az arisztokratikus előjogokat, Döbrenteinek írt válaszában az írói lelketlenséget, Horváth Istvánna l polemizáló írásaiban a tudományos áttekintély kultuszát támadja.

Bajza fellépése valóban vihart jelentett; az addigi mértékek elvetését, új követelmények, vizsgálódási szempontok bevezetését. Érthető, hogy életútját késhegyig menő viták, szenvedélyes tollcsaták, pörök fémjelzik. Így válik érthetővé, miért nem jutott ideje elmélyülő kritikai elemzésekre, s hogy elméleti alapvetéseit is vitázó cikkeknél nyúl farknyi megjegyzéseiből kell kibányásznunk.

Mindössze két hosszabb tanulmányt írt: egyet az epigramma teóriájáról, egyet a regényköltésről. Az első leeringó példák nyomán az „ész és szellem” összefüggéseinek boncolgatása, s rövid értékelése a magyar epigramma szerzőknek.

Lényegesebb a regényköltésről írt tanulmánya. Ebben sok helyütt ma is helytálló elemzését adja a regénnyel kapcsolatos tudnivalóknak. Boncolgatja a regény szerkezeti kérdéseit, az irodalom és a valóság összefüggéseit, ennek az összefüggésnek ábrázolási lehetőségeit. „Azon elbeszélés, melynek semmi más célja nincs, mint az olvasónak időtöltést szerezni, méltán kárhóztatik, mert benne az eszköz célá van fordítva.” Később így folytatja: „Beszélyben legyen az költői bár, vagy történelmi, mulhatatlanul megkívánatik a valóság. A történelmi beszélyben tudni illik, hogy ami elmondatik, úgy történt legyen; a költőiben, hogy úgy történhetett legyen a való életben, miként elmondatik.” „Úgy történhetett legyen”, milyen pontos és kísértetiesen hasonló megfogalmazása ez annak, amit ma mi tipizálásnak nevezünk. S mindezt még

a magyar regényirodalom kibontakozása, Kemény, Jókai, Eötvös fellépése előtt jelent ki.

Kritikai elmélete sohasem valami elvont, kortól elvonatkoztatott időfeletti kategorizálást jelent, hanem szerves kapcsolatot a valósággal, a kor problémáival. Maga írja egyik levelében: „... ki napjaink művészetéről írni vagy csak éppen vitatkozni akar, szükséges, hogy legalább sejtései legyenek afelől mit a filozófia korunkban tett és folyvást teszen.”

Elvégzett munkája ismeretében, a roppant feladat megoldása után is hiányérzet marad bennünk. Élete messze belenyúlik a reformkor, sőt a szabadságharc éveibe, de a század igazán nagy irodalmának kibontakozását, az új tehetségek előretörését passzívan szemléli. Már Vörösmartyval szemben sem tanúsít sok megértést. Ránk maradt egy akadémiai jelentés, amelyben néhány sommás, elismerő szóval értékeli Vörösmarty munkásságát. A jelentés 1833-ban kelt. Ezenkívül egy magánlevélről van tudomásunk, amelyben azt írja, hogy dalai botrányosak. Hasonló meg nem értéssel szemléli Shakespeare műveit is, bár nagyságát feltétlen elismeri, helyenként botrányosnak találja. Távol áll tőle a népdalról írott tanulmányából kitűnik. Ezek után nem is várhatjuk tőle, hogy Csokonai jelentőségét felismerje. Regényköltésről korábban írt tanulmányát 1851-ben adja ki. A tanulmányhoz előszót írt, amelyben kifejti, hogy nálunk

a regényirodalom csak a tanulmány megírása óta fejlődött tulajdonképpen, annál érdekesebb, hogy meg sem említi Keményt, Jókait, Eötvöst. A magyar regényirodalom reprezentáns képviselőjét Jósikában látja. Mi lehet az oka ennek az elmaradásnak, majdnem közömbösségnek a jelentkező újjal szemben?

A század harmincas, negyvenes éveiben új irodalmi eszmények, elképzelések alakulnak ki. A német példákön nevelkedett író és kritikus generáció elvégezte történelmi küldetését, rendezte az irodalom erőit, megteremtette a vizsgálódás, rendszeres, tudományos szempontjait. Ebben a munkában oroszlanrész jutott Bajzának. A politikailag és irodalmilag új befogadására azonban már nem futotta erejükből. Eszményeik elavultak, s ezt alig érezte valaki Bajzánál jobban. Szigorú önkritikával hallgat el, mintegy szótlanul adva át helyét az új generációnak. Megkezdett munkáját Gyulai Pál fejezi be, aki rendszeres vizsgálódásaival feltárja a reformkor és a szabadságharc korának irodalmi törekvéseit, megrajzolja Petőfi portréját. Gyulai ismeri fel elsőként Bajza jelentőségét is a magyar irodalomkritika történetében. Az Akadémia emlékünnepe, 1896-ban elismerő szavakkal emlékezik meg a nagy elődről.

Bajza életművének korunk számára is van mondanivalója. Emberi és kritikai magatartása egyaránt az irodalom szenvedélyes szeretetére, az igazság mindenk felett való szolgálatára, alkotó alázatára nevel bennünket.

Gallai Károly

ZRÍNYI MIKLÓS ÖSSZES MŰVEI I—II.

Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958. (Az első kötetet Klaniczay Tibor, a második kötetet Csapodi Csaba és Klaniczay Tibor rendezte sajtó alá.)

Zrínyi Miklós a XVII. század, de egész régi irodalmunk legnagyobb alakja. Ha kortársai nem is ismerték fel költői nagyságát, az újjáéledő magyar irodalom az ő nevét írja zászlájára. Bessenyei György szerint „Zrínyi örök emlékezetünket megnyerte . . .” Kőlcsey is, midőn régi irodalmunk fölött szemlét tart, egyetlenegy költőt talál a viharos századokban „ki esztétikai tekintetben figyelmet érdemelne”. Ez a költő Zrínyi Miklós, hiszen Balassi Bálint költészetének java még több egy félszázadig felfedezésre vár. — A *Szigeti veszedelem* régóta iskolai kötelező olvasmány már, s a törökverő hős hadtudományi munkái is új fényben ragyognak a felszabadulás óta.

Örömmel üdvözölhetjük tehát a Szépirodalmi Könyvkiadó elhatározását, Zrínyi

összes műveinek bibliofil kiadásban való közreadására. Ez a díszes és kedves, kitűnően olvasható könyvsorozat már több klasszikus költőnk életművét adta az irodalom barátai, tanárok és diákok kezébe. Bár a sorozat kötetei nem tartalmaznak bevezető tanulmányokat, csak jegyzeteket, kárpótló ezért bennünket a kiadott szövegek lehető teljessége. Műfaji szempontból ez a sorozat tehát a Magyar Klasszikusok és a kritikai kiadások között áll. A szövegek teljességével és gondozottságával mintegy előkészíti a még hiányzó kritikai kiadásokat.

Zrínyi esetében (igaz, ezt ma már minden költőnkéről elmondhatjuk könyveink nagy kelendőse miatt) kétszeres az örömmünk, mert az eddigi Zrínyi kiadások elfogytak, egyáltalán nem kaphatók. Zrínyi leveleit pe-